

Розділ 1. Сучасні проблеми економічної теорії та методика її

викладання

УДК 351.863(477)

*Варналій З.С., д.е.н., професор, начальник
Науково-дослідного центру з проблем оподаткування
НУДПС України*

ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ДЕФОРМАЦІЙ

Протягом років, що минули після здобуття незалежності, Україні довелося вирішувати надзвичайно складні й відповідальні завдання, пов'язані зі становленням нової економічної системи, що ґрунтується на ринкових засадах. Визнаючи беззаперечні досягнення, слід усвідомлювати масштабність проблем, які все ще перебувають на порядку денному і становлять загрозу економічній безпеці України, перешкоджаючи ефективному функціонуванню вітчизняної економічної системи.

Сучасний соціально-економічний стан України зумовлений, зокрема, й наслідками світової фінансової кризи, характеризується падінням національного виробництва, зменшенням інтенсивності інвестиційних процесів, технічним і технологічним відставанням від найбільш розвинутих країн світу, посиленням залежності від імпорту продовольчих товарів, технологій, устаткування, енергоносіїв, падінням рівня життя більшої частини населення і значною стратифікацією суспільства, тонізацією і криміналізацією національної економіки. За таких умов функціонування економічної системи дедалі більшої актуальності набувають наукові дослідження і способи практичного розв'язання проблем зміцнення економічної безпеки України.

Економічна безпека - це система економічних відносин, яка ґрунтується на такому механізмі узгодження економічних інтересів, який би давав можливість вирішувати економічні конфлікти з найменшими втратами та забезпечував незалежність стійкість, розвиток, адаптаційність та інерційність національної економіки у взаємодії з внутрішнім і зовнішнім середовищем. Діалектично пов'язані між собою невідомість, ризик і загроза становлять вхідні параметри системи економічної безпеки а вихідні параметри визначають формування таких властивостей економічної системи, як незалежність, розвиток, стійкість, інерційність та адаптаційність.

Поряд із найпоширенішим у науковій літературі рівнево-функціональним підходом економічну безпеку можна класифікувати за ступенем динамізму на абсолютну

статичну, динамічну; за адекватністю відображення економічних інтересів - на істинну та ілюзорну; за ступенем досяжності - на досягну, безпеку з прийнятним рівнем досяжності, безпеку з бажаним рівнем досяжності.

Зростання ролі та значення економічної безпеки в системі національної безпеки Країни, відсутність єдності в розумінні природи і сутності економічної безпеки необхідність системного комплексного аналізу та оцінки ефективності механізму її забезпечення, важливість розробки та застосування ефективних засобів попередження загроз та зміцнення економічної безпеки країни є об'єктивними чинниками, що актуалізують необхідність дослідження проблеми зміцнення економічної безпеки України

Критичний огляд наукових розробок проблем економічної безпеки дає можливість стверджувати, що сьогодні поки рано говорити про створення в Україні концептуально обґрунтованої та ефективної системи економічної безпеки, яка б, з одного боку, відображала національні економічні інтереси, а з іншого - реально захищала їх від можливих загроз і небезпек. Так, ще триває дискусія про сутність економічної безпеки як полісистемної категорії, потребують подальшого вдосконалення система показників, способи визначення джерел, оцінки й прогнозування загроз, система забезпечення та напрями зміцнення економічної безпеки країни.

Значний негативний вплив на всі соціально-економічні процеси чинять різні форми інституціональних деформацій, які у свою чергу негативно діють на систему забезпечення фінансової безпеки держави. Без урахування різноманітних форм інституціональних деформацій фінансової безпеки неможливо провести фінансово-економічний аналіз на макро-, мезо- і мікрорівнях, приймати ефективні управлінські та законодавчі рішення.

Серед різноманітних форм інституціональних деформацій фінансової безпеки України насамперед слід назвати: тіньову економіку, корупцію та рейдерство. Саме ці форми інституціональних деформацій фінансової безпеки є найбільшими за обсягами, соціально-економічними наслідками та реальними загрозами фінансовій безпеці України.

Однією з основних форм вияву інституціональної деформації економічної безпеки будь-якої країни є тіньова економіка, яка являє собою сукупність не контрольованих і не регульованих, як протиправних, так і законних, економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності, які мають на меті незаконне (неофіційне) отримання доходу.

Комплекс заходів щодо детінізації економіки є пріоритетним та принципово важливим напрямом сучасної економічної політики держави. Водночас багатоаспектність та розгалуженість виявів тінізації засвідчує безперспективність методів лише «симптоматичної» протидії тінізації у вигляді посилення контрольно-каральних функцій держави.

Тіньова економіка має об'єктивний характер, тому існує в будь-яких економічних системах. Тому треба говорити про порогове значення тіньової економіки, загрозливе для національної економічної безпеки, критичним рівнем якого є 40% офіційного ВВП. За експертною оцінкою обсяг тіньової економіки в національному ВВП України оцінюється в межах 50%.

Подальший розвиток тіньової економіки спричиняє негативні наслідки в офіційному економічному секторі, серед яких: втрата дієвості важелів грошово-кредитної політики внаслідок значного обсягу оборотів гривневої та валютної маси, який не підпадає під регулювання засобами банківської системи; втрата податкових надходжень до бюджету і, як результат, - ускладнення виконання фінансових зобов'язань держави; недовіра до управлінських рішень внаслідок неповної та не цілком об'єктивної офіційної інформації про розвиток економічних процесів в Україні; зниження рівня внутрішньої інвестиційної активності у зв'язку з неможливістю відкритого витрачання тіньовими структурами прихованих від оподаткування доходів та їх відплив за кордон; зменшення інтересу потенційних стратегічних інвесторів до українських підприємств, що значно гальмує процеси приватизації та фінансового оздоровлення виробництва; зростання рівня криміналізації суспільства та економіки через збільшення кількості економічних злочинів і проникнення капіталів кримінального походження тощо.

Серед загроз економічній безпеці особливо деструктивним і руйнівними є поширення корупційних відносин. В умовах глобальної економіки корупція не обмежена рамками окремих країн і набуває міжнародного масштабу. Традиційно вважається, що проблема є більш суттєвою для країн з перехідною економікою, які перенесли не тільки міжнародні ознаки та практику вчинення корупції, а й надали національний колорит, таким чином, дослідження цієї теми надзвичайно актуальне для України на сучасному етапі.

Одним із видів інституціональної деформації економічної безпеки України є рейдерство. Рейдерство у сучасному розумінні — недружнє поглинання компаній і перерозподіл власності й корпоративних прав. Іншими словами, рейдерство — це недружнє, поза межами дії цивільного законодавства, спрямоване проти волі власника,

захоплення чужого майна на користь іншої особи, встановлення над майном повного контролю нового власника в юридичному й фізичному розумінні з використанням корумпованості чиновників та (або) із застосуванням сили.

Треба зауважити, що недружні поглинання «по-українськи» найчастіше зводяться до силових захоплень підприємств під прикриттям законних або псевдозаконних підстав. В Україні рейдерство набуло надмірного цинізму й агресії, перетворилося на справжню суспільну катастрофу, яка не тільки загрожує розвиткові економіки та спричиняє колапс правової системи, а й робить сумнівним перспективи існування та розвитку в Україні приватного середнього та малого бізнесу.

Внаслідок нестійкості, корумпованості державних органів, наявності прогалин у законодавстві, не сформованості інституцій прав власності такий феномен як рейдерство в Україні набрав високих «темтів зростання». І хоч у розвинутих країнах рейдерство є ефективним інструментом впливу на неефективні підприємства, у нас це інструмент перерозподілу власності та особистих інтересів.

Боротьба з рейдерством, як і з іншими інституційними деформаціями, повинна мати комплексний характер. У питанні протидії цим негативним явищам мають об'єднатися виконавча влада, парламент, бізнес, громадськість. Головним чинником у цьому є (повинно стати) формування «правил гри» та умов рівноправної конкуренції. Держава та влада першими мають продемонструвати принцип верховенства права, що значною мірою сприятиме зміцненню економічної безпеки України.

Стратегічною метою розвитку національної економіки є істотне зниження рівня тінізації шляхом легалізації тіньового капіталу. Це потребує відповідних інституціональних змін або й створення нових інститутів, що передбачають:

- економіко-правову інвентаризацію наявних виявів «тіньових» правопорушень, подальшу декриміналізацію більшості з них залежно від ступеня їхньої соціально-економічної небезпеки;
- прийняття нормативно-правових актів щодо попередження зловживань і злочинності на ринку цінних паперів щодо походження первісного капіталу тощо;
- прийняття найближчим часом нормативно-правової бази для обмеження «тінізації» економіки у сфері грошово-кредитних відносин;
- створення сприятливого клімату для розвитку підприємництва, розмежування влади, власності та фінансів, повноту та узгодженість законодавчої бази, забезпечення суб'єктам господарювання всіх можливостей для самостійної легальної прибуткової діяльності, планування та прогнозування перспектив її розвитку;

- нормативне врегулювання легалізації тіньових капіталів некримінального походження;
- концентрацію зусиль органів державної влади всіх рівнів на здійсненні комплексу радикальних економічних, правових, організаційних і силових заходів, спрямованих на рішуче обмеження корупції та дебіурократизацію економіки;
- реформування згідно з європейськими нормами системи стандартизації та сертифікації, вдосконалення законодавства з питань захисту споживачів.

Отже, процес формування інституціональної системи України перебуває на початковому етапі, який характеризується продовженням становлення ринкових інститутів, потребою реформування деяких неефективних, але стійких інститутів, утворених у перші роки незалежності, та необхідністю створення умов для змін неформальних інститутів у напрямі сприйняття здійснюваних суспільних перетворень.

Зміцнення економічної безпеки України неможливе без взаємозумовлених та взаємозалежних інституціональних змін, унікальність і специфічність яких пояснюються насамперед спрямованістю на реалізацію конкретних цілей економічної політики країни. Взаємопов'язаність таких змін характеризується тим, що постановка і виконання кожного завдання в сукупності з іншими має одну спільну мету інституціоналізацію економіки, яка сприяє формуванню ринкового середовища, зорієнтованого на максимальне задоволення потреб кожного суб'єкта ринку, забезпечення високого рівня економічної безпеки країни. При цьому потрібно врахувати й те, що для підвищення ефективності функціонування економічної системи необхідний узгоджений взаємозв'язок напрямів інституціональних змін, який потребує комплексного системного підходу.